

OTÁZKY A NÁZORY

Recenzovat nebo nerecenzovat?

JAROMÍR KOPECKÝ

Jde o recenzi, posudek vyžadovaný před publikováním příspěvku nebo článku v časopise. (Recenzemi vyžadovanými před vydáním učebnic se zde nezabýváme.) Recenzent časopiseckého příspěvku má posoudit jen vhodnost či nevhodnost a k publikování jej buď doporučit, nebo nedoporučit. Jestliže příspěvek doporučuje, může navrhnout určité úpravy či opravy, autor příspěvku je může provést.

Nebudeme zde rozebírat všechny problémy, které v uplynulých čtyřiceti letech s recenzemi vyvstaly (např. formálnost posudků, nekompetentnost nebo nezodpovědnost recenzentů na straně jedné a zbytečnost posudků na straně druhé, když nakonec bez ohledu na recenzi rozhodl o publikování někdo jiný, nějaký orgán apod.

Některé z uvedených problémů trvají dodnes, zejména formálnost posudků, nekompetentnost recenzentů aj. Nesnáze vznikají zvláště u tzv. sporných, kontroverzních příspěvků. I v třicetileté redakční radě se pak těžko hledá recenzent a hlavu do oprátky má dávat externista.

Kamenem úrazu vždy byl, je a bude problém objektivnosti recenze, posudku. Dosáhnout absolutní objektivnosti je prakticky nemožné, avšak usilovat aspoň o nejvyšší možný stupeň objektivnosti je nutné.

Cesta k tomu je jediná: stanovit konkrétní pravidla hry. Ilustrujme si tento požadavek na časopisu PEDAGOGIKA, jenž je, nebo by měl být představitelem naší pedagogické vědy. Veřejnosti je tento časopis také prezentován jako Časopis pro pedagogickou vědu.

Tak se dostáváme k prvnímu pravidlu hry tohoto časopisu: publikovat vědecké, odborné příspěvky z pedagogiky.

Redakce a redakční rada však hned tento první požadavek, toto první pravidlo nerespektují, publikují dokonce víc příspěvků z jiných oblastí než z pedagogiky.

To je důsledek nerespektování specifičnosti jednotlivých vědních oborů, které se zabývají dítětem, žákem, studentem, učitelem. Dítětem se např. zabývá biologie dítěte. To je jasně biologická disciplína, pěstuje ji biolog. Protože však je znalost tělesného vývoje dítěte důležitá i pro učitele (vychovatele), začalo se biologii dítěte zjednodušeně říkat pedagogická biologie. Ale tím se z biologie dítěte nestala pedagogická věda.

Dítětem se zabývá také psychologie, vysvětluje zákonitosti jeho duševního vývoje, zákonitosti jeho učení. To je jasně psychologická disciplína, pěstuje ji psycholog.

Protože však je znalost duševního vývoje dítěte důležitá i pro učitele (vychovatele), začalo se jednoduše užívat termínu pedagogická psychologie. To by nemuselo vadit, kdyby se z toho nevyvozoval závěr, že pedagogická psychologie je pedagogika. Není, je to psychologie.

Podobně je tomu se sociologií a hygienou, pokud se zabývají dítětem. Ani to z nich nedělá pedagogické vědy.

To bohužel není jasné ani vysokoškolským profesorům pedagogiky, kteří jako samozřejmé věci učí studenty, že pedagogická psychologie je pedagogika. Něco takového je možno pardonovat v běžné neodborné mluvě, nikoli však ve vysokoškolské přednášce nebo ve vědeckém pojednání.

Vědecký časopis by se měl po této stránce lišit např. od novin, ať jsou to noviny Učitelské, Lidové či jiné. Lišit by se měl i od analogických relací v rozhlasu a v televizi.

Přesto, že je to známo už z díla J. A. Komenského, je třeba si znovu připomenout, co je pedagogická věda, čím se zabývá. Komenský nezná pojem pedagogika. Všechno, co se výchovy a vzdělání týká, zahrnuje pod pojem didaktika. Čím se zabývá, definuje jednoznačně: zabývá se cílem vzdělání (výchovy) a prostředky, které k dosažení tohoto cíle vedou. Slovo didaktika je od řeckého slova didaskein, učit a co je škola školou vždy v ní šlo o to, něčemu žáky naučit. Pojem pedagogika je rovněž od původu spojen s vedením žáka k učení. Dnes tedy k pedagogickým vědám patří: obecná pedagogika, obecná didaktika, oborové didaktiky, speciální pedagogika a metodiky. V tomto výčtu se omezuje na základní, klasické pedagogické vědy. V dobách po Komenském, zejména ve 20. století, se vytvořila řada dalších pedagogických věd, např. esencialistická pedagogika, existencialistická pedagogika aj. I pro ně je však základní věcí cíl vzdělání (výchovy) a prostředky k jeho dosažení.

Nerozebíráme zde problematiku dějin pedagogiky (jako vědy) a dějin výchovy (jako praktické činnosti). Z vědeckého hlediska to jsou vědy historické.

Přijde-li do redakce příspěvek, článek, měl by redaktor určit, zda jde o příspěvek pedagogický (včetně dějin výchovy) či psychologický, biologický aj. K takovému konstatování nepotřebuje recenzenta. A to je druhé pravidlo hry.

Tímto způsobem by se zajišťovalo, že pedagogický časopis bude skutečně pedagogický. Nepedagogické příspěvky by byly v časopise publikovány jen v případě, že se pro to ukáže závažný důvod (dosud neznámý psychologický poznatek, důležitý pro pedagogickou teorii i pro učitelskou praxi).

K nedorozumění může vést téma příspěvku. Např. článek je o učiteli, ale to vůbec neznamená, že už tímto tématem se stal pedagogickým. To je vidět na studii J. Mareše o autodiagnóze učitele, která zahrnuje hledisko biologické, psychologické (včetně duševní hygieny), sociologické a další. V jakém časopise takový příspěvek publikovat? Psychologům bude vadit, že se uvedená diagnóza nesoustřeďuje na psychologické hledisko, totéž stanovisko zaujmou sociologové atd. Co s takovou všehochutí? Do pedagogického časopisu? Proč? V pedagogickém časopise může být informace o tom, že vyšla knižně taková komplexní studie, že vyšel s podobnou problematikou článek v Mladém světě.

Starost dělají redaktorům příspěvky sice pedagogické, ale kontroverzní, kritické. Paradoxní přitom je skutečnost, že na jedné straně se po kritických příspěvcích volá, na druhé straně je z nich v redakcích obava.

Týká se to např. tzv. adresné kritiky, zaměřené na nedostatky, někdy i neschopnost ministerstva a školských orgánů, na výzkumné ústavy aj. Adresnost tu záleží v tom, že se jmenuje instituce, která neplní to, co je její povinností, která za něco zodpovídá. Nejozřejavější formou adresné kritiky je jmenování osob domněle či skutečně nekompetentních, neschopných.

Na adresnou kritiku reagují jak instituce, tak jednotlivci vysvětlením, obhajobou či odmítáním. Zejména rozhořčeně reagují jednotlivci.

Čtenáři mají adresnou kritiku rádi, vzbuzuje jejich zájem o danou problematiku i o časopis, jsou zvědaví, jak se budou kritizovaní bránit.

Zodpovědnost za publikování takových příspěvků se v uplynulých čtyřiceti letech přenášela na redaktora, resp. redakční radu. Snaha zbavit se této zodpovědnosti vedla k zřízení instituce recenzentů. V uplynulých čtyřiceti letech se od nich požadovalo, aby zejména posoudili politické důsledky adresné kritiky. Nepříjemnosti z „politicky závadných“ příspěvků měli nejen jejich autoři, ale i redaktori a redakční rady.

Proto se kritika postupně začala soustřeďovat na obecné nedostatky, na učební osnovy, učebnice, metodické příručky. Dnes takovou kritiku vítají nejen čtenáři, ale i redaktori a redakční rady. Před listopadem 1989 tomu tak nebylo, redaktori měli obavu i z takové kritiky. Odtud se vyvinula praxe příspěvky „učesávat“, aby se ani zde nenarazilo.

Příkladem ostré kritiky školy, osnov, učebnic atd. je článek Ondřeje Hausenblase v Lite-rárních novinách z 16. 5. 1991. Mluví v něm o současné škole jako o chorobě, o ďábelské škole, která záłudnými metodickými postupy ubila v dětech zvědavost. Podobně v Nezávislé revui č. 2, I. roč. 1990–91 volá O. Botlík po skoncování s šedivou uniformitou naší současné školy.

Přestože jedna kritika je v novinách, druhá v odborném časopise, přestože jeden kritik působí na filozofické fakultě UK v Praze, druhý ve vývojovém středisku pro počítačové programy, jsou jejich články po věcné stránce na stejné „úrovni“. V novinách a v Nezávislé revui na tom v podstatě nezáleží, tam o odbornost nejde. Ve vědeckém časopise však o ni jde.

Příspěvky, které do redakce vědeckého časopisu přicházejí, mohou být sporné. I když v nich jde skutečně o pedagogickou problematiku, mohou se členové redakce rozeházet v názoru na vědeckou, odbornou úroveň příspěvku, na únosnost kritiky, zejména jde-li o osoby.

Dosavadní praxe je, že se příspěvek dá k posouzení recenzentům ještě před publikováním příspěvku. Tato praxe je problematická, pochybná a zkušenosti z uplynulých čtyřiceti let ukazují, že k zvýšení vědecké úrovně a odbornosti naší pedagogiky nejen nepřispěla, ale vedla ke stagnaci, nebo dokonce k snížení vědecké úrovně.

Zbavovala ve skutečnosti zodpovědnosti jak redakce, tak autoři příspěvků. Vytvořilo se ovzduší alibismu. Proto by mělo být stanoveno třetí důležité pravidlo hry, upustit od recenzování příspěvků před jejich publikováním, odstranit tuto obezličku.

Vycházet ze zásady, a to je čtvrté pravidlo hry, že za příspěvek plně odpovídá jeho autor, nese sám všechny eventuální důsledky, např. při kritice konkrétních osob.

Kritická analýza by měla následovat teprve po publikování příspěvku. Čtenář se tak dozví i to, o co byl při předpublikačních recenzích připraven.

Shrneme tedy uvedená pravidla hry:

Časopis Pedagogika se jako časopis vědecký soustředí skutečně na vědu, a to na pedagogické vědy.

Pedagogické vědy jsou: Obecná a speciální pedagogika. Obecná didaktika a oborové didaktiky. Metodiky. Studie o vývoji výchovy a vzdělání, zejména studie o výchovných a vzdělávacích idejích.

Ruší se recenzní řízení prováděné před publikováním příspěvku.

Za příspěvek je zcela odpovědný jeho autor.

Analýza a recenze se provádí po publikování příspěvku.

Potud pravidla hry.

Bez respektování uvedených pravidel se může časopis rozplynout v biologii dítěte, v psychologii dítěte, v psychologii učení, v pedagogické sociologii, v hygieně a ve filosofii výchovy.

ZÁVĚR

Naše didaktika (pedagogika) v těchto dnech tápe. Tápe od okamžiku, kdy byla odtržena od své živné půdy, od vzdělání, kdy se tak zvaně „osamostatnila“, kdy vystoupila s požadavkem přenechat vzdělávací složku učitelského vzdělání filozofickým, přírodovědeckým a dalším tzv. odborným vysokým školám a pro pedagogické vzdělání vybudovat pedagogické fakulty v pojetí V. Příhody, J. Kotáska a dalších reformátorů, pěstovat především psychologické disciplíny a vůbec vědy o dítěti (pedologii).

Komenský naproti tomu vytvářel svou didaktiku (pedagogiku) jako syntézu vzdělávacích cílů (obsahu) a prostředků (metod) k jejich dosažení. Jeho didaktika vznikala při současné práci na jazykové učebnici (Brána jazyků), na dalších učebnicích, při vyučování ve škole, při promýšlení koncepce vzdělání. Byla to dokonalá jednota obsahu a metody, školy a života. Příhoda, Kotásek a další reformátoři tuto jednotu zcela rozbili, naše současná škola stojí na pedagogických troskách a nemůže dělat nic jiného než tápat.

Je to smutné konstatování při 400. výročí narození J. A. Komenského.

Došlo do redakce: 27. 6. 1991

Autor: Prof. dr. JAROMÍR KOPECKÝ, Plaská 13, Praha 5